
OMTRENT WERKLOOSHEID EN ARMOEDE TUSSEN 1740 EN 1850

door Guido Deseyn

In 1852 verscheen van de hand van P.C. VANDER MEERSCH, rijks- en provinciaal archivaris en lid van de commissie voor statistiek van de provincie Oost-Vlaanderen, een rapport getiteld: *De l'Etat de la Mendicité et de la Bienfaisance dans la province de la Flandre Orientale depuis le règne de Marie-Thérèse jusqu'à nos jours (1740-1850)* (1).

Dit als gevolg van het op alarmerende wijze toenemend pauperisme onder de bevolking van Vlaanderen. Rond 1850 leefde immers 1 Vlaming op 6 nog van de liefdadigheid. In het begin van de crisis van 1845 was een commissie opgericht die de toestand en de oorzaken ervan moest bestuderen.

De verarming van de werkende klasse in Vlaanderen was zo groot dat het maatschappelijk en moreel welzijn van de bevolking en de bestrijding van bedelarij door liefdadigheid, in 1847 één der belangrijkste punten van het verkiezingsprogramma vormde.

De eer van Vlaanderen, van het ganse land en vooral van de regering stond op het spel, zo werd gezegd.

De eerbiedwaardige commissie stelde vast dat op het einde der 18de eeuw reeds het pauperisme en de daaruitvloegende landloperij en bedelarij zo problematisch was, dat bijzondere maatregelen werden genomen. En toch was de toestand toen minder dramatisch, dan tussen 1840 en 1850 het geval was.

Steunend op Mozes' uitspraak: *Er zullen onder ons steeds armen zijn, laten wij ze daarom helpen en verwelkomen als onze broeders*; konden arme lieden (*pauperes*), behoeftigen, landlopers en vagebonden (*egenos*) en bedelaars (*mendicos*) sinds de middeleeuwen door toedoen van christene naastenliefde (*Caritas*), eeuwenlang net op of onder de grens van een menswaardig bestaan overleven, zonder dat structureel aan hun lotsverbetering werd gewerkt.

Te Gent gebeurde dit in hoofdzaak door

de zg. *Armentafels van de H. Geest*, door de diverse godshuizen der ambachten en neringen en door de Armenkamer, opgericht door Keizer Karel.

Doch na het midden van de 18de eeuw nam de bedelarij onrustwekkend toe en werden strenge maatregelen genomen om bedelaars, vagebonden en ander schorrimorrie, *gens sans aveu* zoals men de werklozen toen noemde, de stad te doen verlaten, of ze in de gevangenis te werpen op water en brood. Erger nog, zij konden worden gebrandmerkt. Bedelaars mochten nergens langer dan 15 dagen ter plaatse blijven. Ook bestond sinds 1750 reeds de zg. *domicile de secours* tzt. de onderhoudsplicht der behoeftigen door de gemeente van herkomst, waardoor zij konden worden gedeporteerd.

Rond die periode werd te Gent een reglement goedgekeurd dat zeer streng optrad tegen bedelaars. Wie bedelaars van buiten de stad onderdak verleende, werd beboet. Er mocht hen geen huisvesting ter beschikking worden gesteld of verhuurd.

Bedelende kinderen werden onmiddellijk uit de stad verbannen.

De wachters aan de stadspoorten die bedelaars binnen de stad lieten, werden ontslagen.

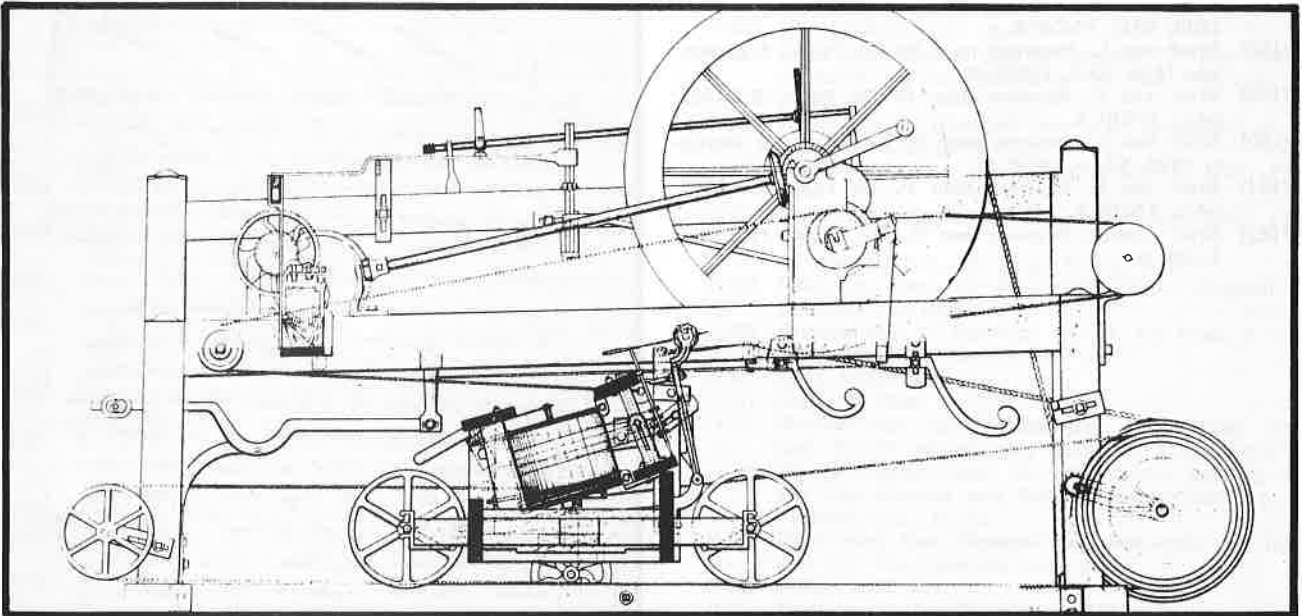
We mogen daarbij niet uit het oog verliezen dat de grens tussen een werkloze behoeftige en een bedelaar soms moeilijk was te trekken.

In 1772, op een bevolking van 700.000 Vlamingen waren er 100.000 behoeftigen, dus 1 op 7 of bijna 15 % van de bevolking.

In Gent was 1 op 4 inwoners "arm" te noemen.

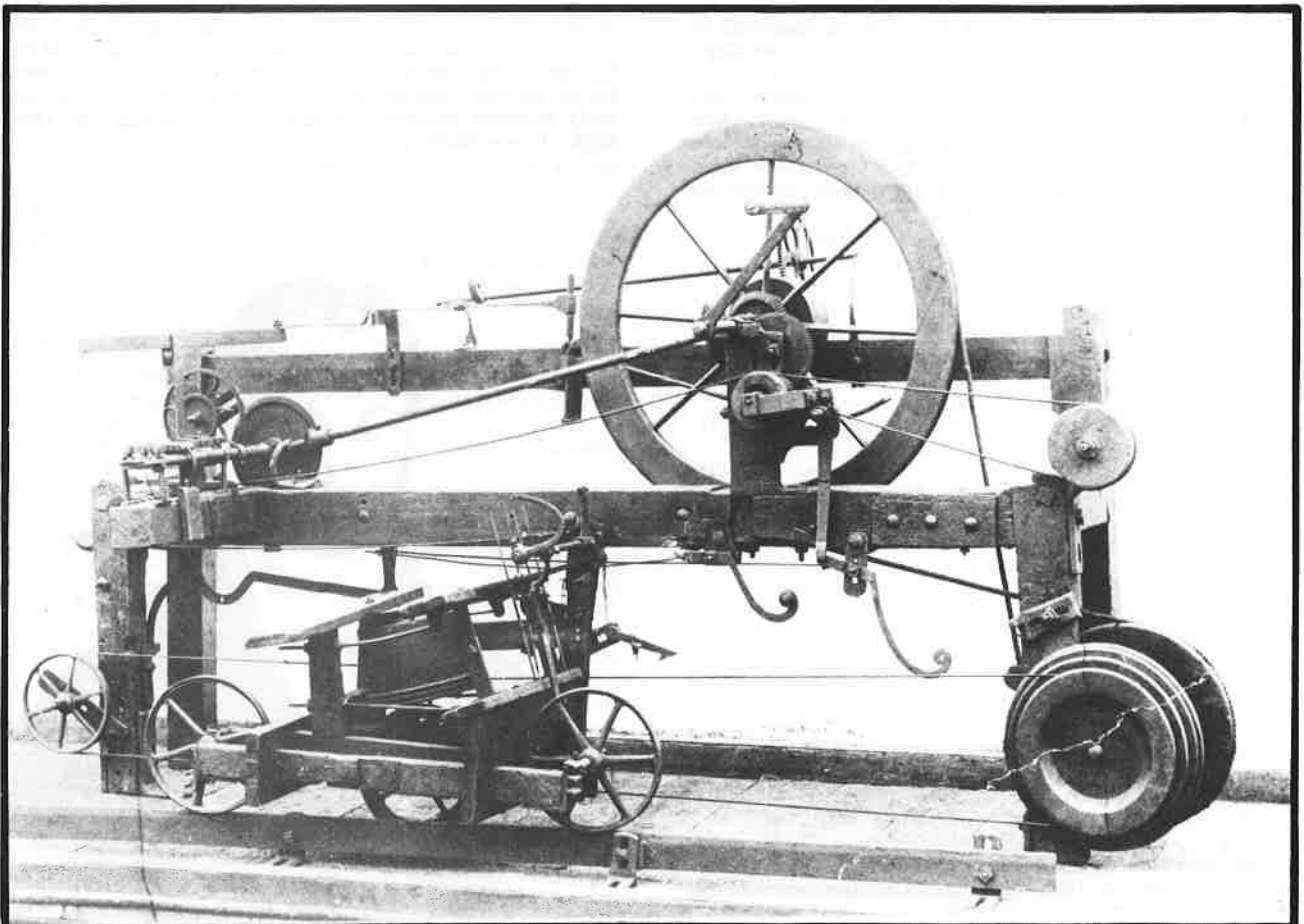
Te Brugge bedroeg dit zelfs de helft van de stadsbevolking.

Binnen Antwerpen was één vijfde van de bevolking "behoefstig". In de provincie Brabant zwierven toen bij de 30.000 bedelaars rond. De (financiële) hulp die

Opmetingstekening van originele *Spinning Mule*, ontwikkeld door Samuel Crompton te Bolton tussen 1779 en 1780. De basisstructuur zoals ook aanwezig in de Gentse *mule jenny*, is duidelijk herkenbaar (aandrijf wiel, overbrengingsstang, wagen, uitrekbank).
(Foto Archief M.I.A.T., Gent)

Enig behouden fragment van de originele *Spinning Mule* van Samuel Crompton, waarbij het halfautomatisch aandrijfmechanisme en de uitloopwagen duidelijk zichtbaar bleven (Lewis Textile museum, Blackburn).
(Foto Archief M.I.A.T., Gent)

men al deze ongelukkigen kon verlenen was miniem.

Burggraaf Vilain XIII, "verlicht filantroop" genoemd, stimuleerde met zijn beroemd geworden rapport uit 1772 de oprichting van een *correctiehuis* te Gent aan de Coupure, om de armen te *moraliseren* teneinde terug aan het werk te willen gaan.

Gevangenen moesten er werken volgens de regel "Geen werk, geen brood". Spinnen van vlas en weven van linnen was aanvankelijk de hoofdbezigheid (later, onder impuls van Lieven Bauwens, zou daar nog de bewerking van katoen bijkomen).

Deze gevangenis, in de volksmond *Rasphuis* genoemd omdat vele gevangenen er eikeschors moesten raspen voor de industrie, was voorzien voor 1.000 mannen en 600 vrouwen, hoofdzakelijk bedelaars en landlopers die van de openbare weg waren "opgepikt".

Na de Franse Revolutie van 1789 werden alle kerkelijke goederen in beslag genomen om met de opbrengst gedeeltelijk tegemoet te komen aan de verlichting van het lot der armen. In 1793 leefde immers 1/5 van de Gentse bevolking van overheidssteun (2). Vanaf 1796 was de instelling van een Burgerlijke Commissie voor Openbare Onderstand een feit, waardoor het onderhoud van het verarmde deel van de bevolking onder de bevoegdheid en toezicht van die wereldlijke administratie viel, en niet langer onder kerkelijke armentafels en godshuizen. Wel werden de eerste strenge maatregelen versoepeld en bleef religieus personeel de verzorging waarnemen.

In de eerste jaren van de 19de eeuw verontwaardigde zich de prefect van het Scheldepartement: *dat het aantal bedelaars te Gent zodanig is toegenomen, dat het onmogelijk is de straten en pleinen over te steken zonder belaagd te worden door deze individuen...*

Een groot aantal werklozen, slachtoffers van de eerste katoencrisissen, tijdelijke werklozen, textielarbeiders die 's winters door de koude niet aan het werk konden, en gehandicapten kwamen deze anonieme massa nog vervoegen.

Tot overmaat van ramp was vanaf 1808 bedelarij verboden en strafbaar gesteld met opsluiting, zonder dat er lotsverbe-

tering in het vooruitzicht werd gesteld. Men wou in 1811 zelfs het klooster van Drongen nabij Gent, eigendom van Lieven Bauwens, huren en inrichten als *dépot de mendicité*, een gevangenis voor bedelaars, omdat het Rasphuis te klein werd voor het onderbrengen van het toenemende aantal ongelukkigen. Iemand zonder werk kon toen al op basis van *une tête exalté* (= een opgewonden, dus verdacht uiterlijk ?) in de gevangenis belanden...

Gelukkig verschaftte de economische opbloei van de Gentse katoennijverheid met zekere regelmaat werk aan een deel van deze arme lieden.

Deels onder dwang (door opsluiting in gevangenissen en dwangwerkhuizen), deels door opname in het economisch proces werd het aantal armen en behoeftigen tussen 1771 en 1801 "kunstmatig" teruggedrongen van 19 naar 12 % van de totale Gentse bevolking.

Doch de opeenvolgende katoencrisissen in het eerste kwart van de 19de eeuw deden het pauperisme te Gent terug snel toenemen: van 8.000 behoeftigen op een totaal van 55.000 inwoners in 1801 naar 12.000 op 73.000 inwoners in 1826.

Vele onderzoeken en rapporten werden aan dit "onheil" gewijd. En daar bleef het bij.

Daarentegen staat dat in het begin der jaren 1820 in Oost-Vlaanderen de bedelarij "officieel" omzeggens uitgeroeid was, "naar verluidt" door de "gezonde" maatregelen genomen door de lokale besturen, de goedkopere primaire levensmiddelen en de expansie van linnen- en katoennijverheid.

Doch deze vreugde was van korte duur. In het begin der jaren 1830 trokken opnieuw talrijke bedelaarsbenden door Vlaanderen die "met geweld voedsel en geld afdwongen".

In 1833 verscherpte de overheid van het kersverse België de wet op het *domicile de secours*. Tevens werden godshuizen opgericht om ongeneeslijke ziekten, mentaal gehandicapten, doofstommen en blinden uit het "zicht" van de burgerij te houden, en werden werkplaatsen opgericht waarbij op "vrijwillige" basis in de winter kon worden gewerkt, terwijl de kinderen der behoeftigen in dagasielen konden worden ondergebracht.

Spijts deze maatregelen en de welvaart van de Gentse katoennijverheid daalde het aantal behoeftigen tussen 1825 en 1850 niet onder de 10 %.

In de epidemie- en hongersjaren 1846 tot 1850 steeg dit percentage spectaculair tot 17 %, tzt. 1 op 5 inwoners.

Diverse opstanden braken onder de misnoegde arbeidersbevolking uit, hoofdzakelijk onder dagloners, spinners (-sters) en wevers. Het jaar 1847 was dit van de grote voedselcrisis door de mislukte oogsten. Bijna 1/3 van de Gentse bevolking leed "groot gebrek". Een groot deel der Gentse bakkerijen werden door hongerslijders geplunderd.

Geen wonder dat ganse gezinnen, mannen, vrouwen en kinderen, zich leenden tot tewerkstelling onder de meest mensonwaardige en gevaarlijke omstandigheden en dat velen van het platteland, waar de miserie dubbel zo erg toesloeg, hun geluk in de steden gingen proberen, aangelokt door hoop op werk in de fabrieken.

Om de grote armoede te kunnen begrijpen moet de (beperkte) omvang van de hulp worden toegelicht.

In "normale" omstandigheden organiseerde het Gents stadsbestuur 4 broodverdelingen per jaar, waarbij elke behoeftige een brood van 1,5 kg. ontving.

Daarnaast werden jaarlijks 250.000 kg. bruinkool of turf verdeeld, tzt. 15 kg. kolen per persoon en per winter.

Om de 10 dagen schonken de Armenmeesters een geldelijke toelage van minimum 7 cent tot maximum 2 frank.

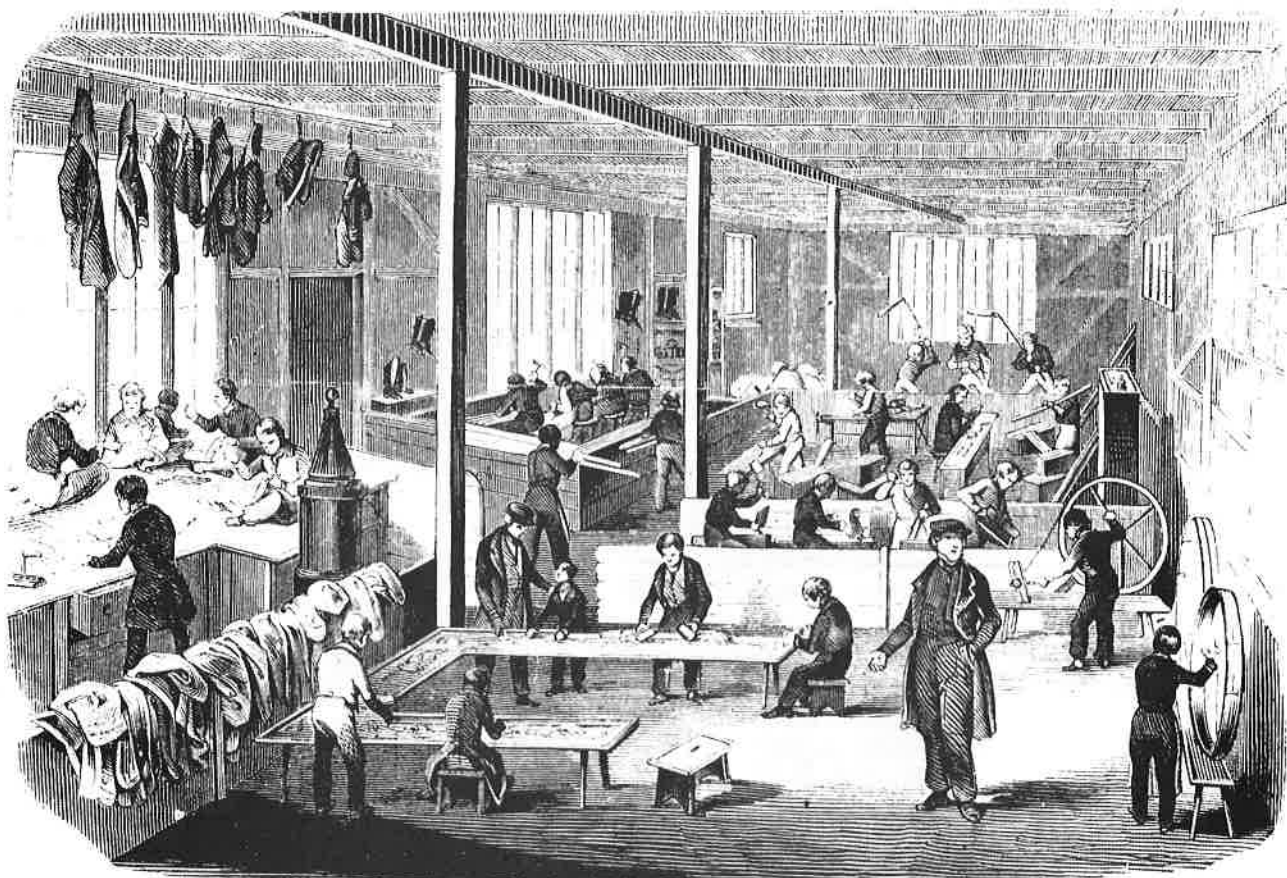
Te weinig om te leven en te veel om dood te gaan...

Kleren, schoenen en katoenen dekens werden verdeeld onder de armen die, per parochie, konden rekenen op gratis medische zorgen door een speciaal daartoe aangestelde "armendokter", die tevens gratis medicijnen verstrekke.

Weeskinderen werden bij families op het platteland geplaatst als goedkope werkkracht.

Het is duidelijk dat deze zorgen maar een pleister vormden op een houten been, die de meeste behoeftigen nauwelijks van de bedelstaf hield.

Een voorbeeld van een tewerkstellingsatelier voor arbeiderskinderen anno 1833 : het was de bedoeling hen in het verdere leven van de bedelstaf en het nietsdoen af te houden, door hen voor te bereiden in zgn. *industriëscholen*, waar leren en werken met elkaar werd verenigd, zoals de "pedagogen" Sextro (1785) en Pestalozzi (1806) reeds stelden. (Foto Archief M.I.A.T., Gent)

De moeilijkste periode van het jaar was het winterseizoen, wanneer vriesweer de meeste werklieden, metsers en schrijnwerkers, net als spinners en wevers werkloos hield.

Verwarming bestond toen nog niet in de fabrieken.

Indien zij niet vlug terug werk vonden in de textielnijverheid (en daarvoor stonden er velen in de rij...) konden zij enkel terecht (voor een tijdje) in de *ateliers de charité* (liefdadige of beschermde werkplaatsen) die sinds 1817 waren opgericht en een paar honderd behoeftigen te werk stelden. Naarmate de tewerkstellingsmogelijkheden in de industrie verbeterden verminderde dit aantal : in 1817 schommelde het rond de 1.000, om jaarlijks te verminderen tot een 300-tal in 1850. De hoofdbedrijvigheid in deze werkplaatsen bestond uit het spinnen van vlas, het weven van linnen verpakkingstoffen voor o.a. katoenbalen en het weven van de stoffen voor de kledij der weeskinderen, die door eigen kleermakers (sters) werden vervaardigd. Ook een honderdtal kantwerksters vonden er een onderkomen. Werkloze schrijnwerkers en diverse ambachtstlui stonden in voor het onderhoud der gebouwen van de liefdadigheidsinstellingen en handlangers zonder beroepservaring werden ingezet voor het reinigen van de straten. In de namiddag werden lessen gegeven in lezen, schrijven en "moraal".

Het is ook daar dat rijke burgers door milde giften hun "christene naastenliefde" konden betuigen.

In de wintermaanden werden in de werkplaatsen van de Openbare Onderstand ook economische maaltijden gekookt, bestaande uit soep, (soms) vlees, rijst en aardappelen of een andere groente, in een rantsoen van 1 liter per persoon.

De oorzaken van armoede in de eerste helft van de 19de eeuw waren in hoofdzaak : de vlucht naar de steden en de bevolkingsexplosie (groot geboorteoverschot), het gebrek aan werkgelegenheid, de teloorgang van de Vlaamse vlasnijverheid op het platteland, de verkavelingswoede op het platteland en de daaruitvolgende stijging der grondprijzen die de kleine pachters verdreef en de boeren afhankelijker maakte van de grootgrondbezitters, het analfabetisme (rond 1850 had slechts 1 op 10 Vlamingen school gelopen) en de ongeschooldheid

van de arbeidersklasse in Vlaanderen. Daarnaast werd Vlaanderen geteisterd door een aantal secundaire plagen : o.a. de aardappelziekte (voor het eerst in 1845) en de mislukte oogst van 1846, met als gevolg de stijging van de levensmiddelenprijzen.

De aardappelteelt vormde, sinds het invoeren ervan in Europa in het begin van de 18de eeuw, het hoofdvoedsel voor het grootste deel van de bevolking.

Op de aardappelplaag was de overheid onvoldoende voorbereid en de administraties voor liefdadigheid waren slecht georganiseerd. Zij leden, volgens officiële rapporten, onder de nalatigheid, de apathie, de laksheid of zelfs de moedwil vanwege sommige lokale ambtenaren. Lacunes en gebreken in de wetgeving ter bestrijding van o.a. bedelarij waren daar niet vreemd aan.

De burgerij was wel verplicht zich over het probleem van het toenemend pauperisme te buigen. Mede door de slechte woon- en werkomstandigheden der arbeidersklasse werd immers ook zij het slachtoffer van de cholera- en typhus-epidemieën, die onze streken teisterden sinds 1832 en die te Gent de meeste dodelijke slachtoffers maakten, meer nog dan te Brussel of Antwerpen.

Daarnaast waren er voortdurend onlusten onder de werklieden : in 1832, 1837, 1839 en de grote katoenoproer van 1848. Dit arbeidersproletariaat vormde in Oost-Vlaanderen rond 1846 80 % van de totale bevolking van bij de 800.000 inwoners. De plattelandsbevolking nam daarvan één kwart voor haar rekening, dwz. dat bijna een half miljoen mensen in de industriecentra de welvaart van ca. 150.000 burgers verzekerde op een peil dat nauwelijks hoger stond dan slavenarbeid...

Voetnoten

- (1) P.C. VANDER MEERSCH, *De l'Etat de la Mendicité et de la Bienfaisance dans la Province de la Flandrie Orientale, depuis le Règne de Marie-Thérèse jusqu'à nos jours 1740-1850*, Brussel, 1852.
- (2) JAN DHONDT, *Machines en Mensen - De belangrijkste studies van Jan Dhondt over de geschiedenis van de 19de en 20ste eeuw*, Jan Dhondt stichting, Gent, 1976.
- (3) H. COPPEJANS-DESMEDT *De statistieken van Emmanuel Carolus Vander Meersch over de katoenindustrie in Oost-Vlaanderen*, Brussel, 1962.

Het scherp contrast tussen huis- en fabrieksarbeid anno 1835 : de thuisspinners op het platteland en hun "weldoener", de opkoper van het gesponnen garen (boven) in contrast met het werk in de katoenspinnerij : half automatische *mule jennys* op een ets van E. Baines (onder).
(Fotos Archief M.I.A.T., Gent)

